

پژوهشی بر روند شکل‌گیری هاله تقدس در آثار هنری ایرانیان

«برگزیده هشتمین دوره جشنواره پایان نامه سال دانشجویی»

محبوبه الهی

سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی
زمستان ۱۳۸۵

الهی، محبوبه، ۱۳۵۲-

پژوهشی کوتاه بر روند شکل‌گیری هاله تقدس در آثار هنری ایرانیان از دوره‌ی باستان تا عصر حاضر / محبوبه الهی. - تهران: سازمان انتشارات جهاددانشگاهی، ۱۳۸۵.
۱۳۲ص.

ISBN 964-8848-57-2

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیفا.
این کتاب برگزیده‌ای از کتاب «هاله تقدس در شکل و معنا از دوره باستان ایران تاکنون...» این نویسنده است.
کتابنامه: ص [۱۰۴] - ۱۱۷.

۱. فر (شاهی). ۲. شاهان و فرمانروایان در هنر. ۳. سمبولیسم (سیاست) -- ایران. ۴. هاله. الف. سازمان انتشارات جهاددانشگاهی (دانشگاه تهران).
ب. عنوان. ج. عنوان: هاله تقدس در شکل و معنا از دوره ایران باستان تاکنون...

۹۵۵/۰۴۴

DSR ۶۵/۲ ش ۸۰۱۲

۱۳۸۵

م ۸۵-۳۴۱۷

کتابخانه ملی ایران

پژوهشی بر روند شکل‌گیری هاله تقدس بر آثار هنری ایرانیان (از دوره‌ی باستان تا عصر حاضر)

مؤلف: محبوبه الهی

ناشر: سازمان انتشارات جهاددانشگاهی

چاپ: اول - ۱۳۸۵

شمارگان: ۲۰۰۰

قیمت: ۱۱۵۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۸۸۴۸-۵۷-۲

حق چاپ و نشر محفوظ است.

سازمان انتشارات

نشانی سازمان انتشارات: تهران - خیابان انقلاب اسلامی - خیابان فخررازی - خیابان شهدای ژاندارمری - پلاک ۱۵۳
تلفن: ۶۶۹۵۲۹۴۸ - دورنگار: ۶۶۴۸۷۱۵۹

فروشگاه و نمایشگاه مرکزی: تهران - خیابان انقلاب - بین قسطن و چهارراه ولیمصر

جنب مؤسسه نمایشگاه‌های فرهنگی ایران تلفن: ۶۶۴۸۷۱۲۶

فروشگاه شماره (۱): خیابان انقلاب - بین وصال و قدس - نبش خیابان اسکو - پلاک ۲/۴

فروشگاه سازمان انتشارات جهاددانشگاهی - تلفن: ۶۶۴۸۷۱۲۵

پایگاه اطلاع‌رسانی: www.isba.ir پست الکترونیکی: Email:info@isba.ir

فهرست مطالب

۳		سخن ناشر
۷		مقدمه
۱۱		تعریف و مصادیق هاله تقدس
		فصل اول: نقش نمادها در شکل‌گیری هاله تقدس
۱۵		تعریف نماد
۱۷		نمادهای طبیعی
۱۷		خورشید
۱۸		جایگاه خورشید در فرهنگ ایرانی
۲۱		آتش
۲۲		جایگاه آتش در میان ایرانیان
۲۵		سرو
۲۶		جایگاه درخت سرو در فرهنگهای مختلف
۲۷		نمادهای برگرفته از طبیعت
۲۷		دایره
۳۰		بیضی
۳۲		فروهر (نمادی به شکل بالهای متقارن)
		فصل دوم: سیر تحول هاله تقدس در آثار دینی و هنری ایرانیان
۳۷		بخش اول: پیش از اسلام
۳۷		ادیان اولیه ایرانیان
۴۲		مهرپرستی
۴۹		روند تکوین و شکل‌گیری هاله تقدس در مهرپرستی
۵۱		دین زردشتی
۵۳		بررسی اشکال هاله تقدس در دین زردشتی
۵۸		مانویت

۶۰ بررسی اشکال هاله تقدس در مانویت

۶۸ بخش دوم: دوره اسلامی

۶۸ سلسه‌های ملی

۷۱ سلجوقیان

۷۸ ایلخانان مغول

۸۷ تیموریان

۹۷ صفویان

۱۰۹ افشار، زند و قاجاریه

۱۲۳ دوره معاصر

۱۲۵ فهرست منابع

سخن ناشر

فعال سازی ظرفیت‌های موجود دانشجویی در کلیه سطوح برای تولید و انتشار آثار علمی، فرهنگی کمترین وظیفه‌ای است که ما در قبال جمعیت عظیم دانشجویان کشور برعهده داریم.

لذا در چارچوب تدابیر و طرح‌های ویژه، دبیرخانه انتخاب پایان نامه سال دانشجویی با هدف بهره‌گیری هرچه بیشتر جامعه از ظرفیت‌های علمی، فرهنگی این عرصه و نیز به منظور تعمیق، توسعه و ترویج نتایج یافته‌های دانشجویی، طرح انتشار پایان نامه‌های برتر دانشجویی را در دستور کار خود قرار داده‌است.

لذا در همین راستا و به منظور ارتباط و تعامل هرچه بیشتر جامعه با ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها و استعدادهای دانشجویی کشور و همچنین حمایت از پایان نامه‌های برگزیده دوره هشتم، این آثار بصورت کتاب منتشر می‌شوند.

اینک که جامعه ما در آستانه خیزش بزرگ علمی است، توسعه علمی، پژوهشی و رونق آموزش عالی به یک جنبش فراگیر تبدیل شده و این نشانه بسیار خوبی از تحولات آینده در کشور است. از سوی دیگر در نیم قرن گذشته با تحولات فکری در کل جامعه جهانی مواجه بوده‌ایم. که باید بکوشیم ضمن درک عمیق این تحولات، زمینه را برای رشد و پویایی هرچه بیشتر فرهنگ ایرانی و اسلامی مهیا کنیم.

زمانی محور اصلی فعالیت‌ها در دانشگاه‌ها، آموزش بود. اما امروز با احساس ضرورت، انجام و رونق پژوهش در کشور تحولات وسیعی را به وجود آورده‌است. آمارهای موجود امیدهای تازه‌ای را ایجاد کرده‌است: از جمله آمار وجود حدود ۷۰۰ محقق در یک میلیون نفر جمعیت، که در برنامه چهارم توسعه، این رقم ارتقاء می‌یابد. همچنین مراکز پژوهشی خصوصی که در گذشته اهمیتی برای پژوهش قائل نبودند امروز در تولید علم و دانش حرف‌های زیادی برای گفتن دارند. زمینه توسعه ارتباط دانشگاه‌ها با جامعه بیشتر فراهم شده‌است بطوری که امروز شاهد اتفاقات تازه در این عرصه هستیم. دانشگاهیان ایرانی وارد عرصه‌های بین‌المللی شده‌اند، مقالات آنها در کنفرانس‌های بین‌المللی ارائه می‌شود و هر روز شاهد افزایش ارجاع به مقالات دانشمندان ایرانی هستیم که این خود نشانگر کیفیت بالای تحقیقات است با استقرار توسعه علمی در کشور، ایران به آستانه نوآوری رسیده‌است. همه اینها عواملی هستند که ضرورت پرداختن جدی به پایان‌نامه‌های دانشجویی را (که خود بخش قابل توجهی از تحقیقات دانشگاهی را شامل می‌شود) نشان می‌دهد. امید است سرمایه‌گذاری در علم و پژوهش (به معنی توجه به

آینده کشور و توسعه پایدار و مطلوب) هر روز بیشتر و بهتر شود و پژوهش و فناوری به عنوان مفاهیم فراملی بیش از پیش شناخته شوند. بنابراین باید امید داشت در برنامه‌ریزی‌های بومی کشور، تحولات جهانی در نظر گرفته شود و معیارهای بین‌المللی ملاک عمل قرار گیرد.

با درک ضرورت توسعه علم، بسط دانایی و تسهیل دسترسی جامعه به نتایج مطالعات پژوهشگران، سازمان انتشارات جهاددانشگاهی با برگزاری «جشنواره پایان‌نامه سال دانشجویی» اقدام به انتخاب بهترین پایان‌نامه‌ها در موضوعات مختلف دانشگاهی نموده‌است اثری که پیش روی شماست حاصل هشتمین دوره برگزاری جشنواره پایان‌نامه سال دانشجویی در سال ۸۳ می‌باشد که در قالب مجموعه پایان‌نامه‌های برگزیده هشتمین دوره پایان‌نامه سال دانشجویی منتشر می‌گردد.

با آرزوی توسعه و تعمیق این حرکت و با امید به جلب نظر تمامی اندیشمندان و دست‌اندرکاران عرصه پژوهش و نگارش از تمامی عزیزانی که سازمان انتشارات جهاددانشگاهی را در این راه همراهی کرده‌اند سپاسگزاری و تقدیر می‌نمائیم.

سازمان انتشارات جهاددانشگاهی
دبیرخانه پایان‌نامه سال دانشجویی

کتاب حاضر خلاصه‌ای از پایان‌نامه
خانم محبوبه الهی دانشجوی مقطع کارشناسی ارشد
رشته پژوهش هنر دانشگاه شاهد می‌باشد که
در هشتمین دوره پایان‌نامه سال دانشجویی
در گروه هنر و معماری برگزیده شده است.

مقدمه

حقیقت‌جویی در ذات بشر قرار داده شده است و او، برای بیان درک و احساسات خویش، علایم و نشانه‌هایی را به کار می‌برد. این علایم و نشانه‌های نمادین، حامل مفاهیم و باورهایی هستند که خداوند در آفرینش جهان آنها را چون گنجی ارزشمند و بسیار پربها در ذات (باطن) پدیده‌ها قرار داده. او، کشف آن را بر عهده‌ی بشر گذارده و در قرآن کریم نیز در این ارتباط اشاراتی کرده است: سوره‌ی عنکبوت، آیه‌ی ۲۰: «بگو در زمین بگردید و بنگرید که چگونه [خدا] آفرینش را آغاز کرد و سپس خدا آفرینش واپسین را پدید می‌کند. به راستی که خدا بر هر چیز توانا است.»^۱

و نمونه‌های بسیار دیگری که همه مبین این نکته است که خداوند انسان را در کشف این آیات و نشانه‌ها تشویق نموده و بهای این جستجو را در درون آنها نهاده است. از این رو نماد (نشانه) همچون سر یا رازی است که همواره باید از نو ارزشش را شناخت و درک نمود. «کارل گوستاو یونگ» واژه یا تصویری را نماد می‌داند که متضمن معنایی و رای معنای آشکار و مستقیم خویش باشد.^۲

رمز نیز مناسبترین زبان برای بیان تجربه‌ی عرفانی و بیان هرگونه معنویت و تصویر ماوراء الطبیعه و عالم ماورا است و در بیان تجربه‌های مختلف از جمله تجارب دینی، زبان رمز بسیار کارگشا و مؤثر خواهد بود و کار ویژه‌ی قداست اشیاء و علامات رمزی بستگی به درجات آن در تجلی الوهیت دارد.

۱. قرآن کریم، جلال‌الدین مجتبی، تهران، حکمت، ۱۳۷۶، ص ۳۹۸.

۲. کارل گوستاو یونگ، انسان و سمبولهایش، ابوطالب صارمی، تهران - امیرکبیر، ۱۳۵۲، ص ۲۳.

یکی از این نشانه‌ها یا رموزی که کمتر به آن پرداخته شده، هاله‌ای است نورانی که برای بیان حقیقت‌جویی و درجه‌ی خلوص و نیت پاک افراد بر گرد سر مقدسان و صالحان قرار می‌گرفته است. بی‌گمان این ذات شکوهمند و اسرارآمیز و زنده، نمادهایی دارد که باید تعریف شوند، اما گاه طبقه‌بندی آن‌ها کاری بسیار مشکل می‌شود، زیرا موضوعاتی که باهم رابطه‌ی نزدیک و تنگاتنگی دارند درهم می‌آمیزند، تکرار می‌شوند و یا بر روی هم قرار می‌گیرند و اگرچه نمی‌توان چنین موضوعی را که گسترده و وسیع است به طور کامل و تمام بررسی کرد، اما می‌توان از واقعیت آن سخن گفت و تا حدی آن را شناساند.

مهمترین تجلیگاه هاله‌ی تقدس نور است و آن رمزی است که در وجود بعضی از افراد تجلی می‌یابد. در قرآن مجید بارها به نور اشاره شده و حق تعالی را نور حقیقی دانسته است. بنیاد عرفان و حکمت مشرق زمین نور است و به همین سبب عارفان به نور اهمیت بسیار داده‌اند.

«نور همواره در اعتقادات و باورهای ایرانیان از جایگاه بسیار مهمی برخوردار بوده است و به‌عنوان نشانه‌ای الهی و ایودی مورد پرستش قرار گرفته و مقدس شمرده شده است. به طور کلی ایرانیان از هرچه که تاریک و ظلمانی و تیره است همواره نفرتی طبیعی داشته‌اند و از دیرباز پیروزی نهایی نور بر تاریکی اهریمنی یکی از خصایص اصلی دین ایرانیان باستان بوده است.»^۱

در آیین مزدیسنا، اهورامزدا خدای روشنائی است. «ارداویراف»^۲ در بهشت به مقام اهورامزدا رسید و اهورا وی را پیامی داد که به جهانیان برساند: «چون اهورامزدا این آیین بگفت، من شگفت ماندم، چه روشنی دیدم و تن ندیدم، بانگ شنیدم و دانستم که این است اهورامزدا»^۳

«در آیین زردشت نیروی حقیقت نور به شکل اورمزد یا اهورامزدا (سرور نور) نشان داده شده است و با تاریکی اهریمن یا انگره‌مینو (سرور دروغ) در تضاد می‌باشد.»^۴

در تفکر اسلامی، نور، پرتو تابنده‌ی الله است که جهان را روشن می‌کند، عظمت و زیبایی عقل [اول خلق الله نور که برابر است با اول ما خلق الله العقل]، کلام از

۱. داریوش شایگان، بنهای ذهنی و خاطره‌ی ازلی، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۹، ص ۸۰

۲. ارداویراف مرد پاک و پرهیزگاری است که پیشوایان و موبدان دین زردشتی او را برگزیدند که سیری در جهان دیگر کند و از روان درگذشتگان آگاهی به دست آورد و در دسترس هم‌کیشان خود بگذارد. (ارداویرافنامه، رحیم عقیقی، ص ۱)

۳. محمد معین، مجموعه مقالات، تهران، انتشارات معین، ۱۳۶۴، ج اول، ص ۳۹۷.

۴. جی. سی. کوپر، فرهنگ مصور نمادهای سنی، ملیحه کرباسیان، تهران، فرشاد، ۱۳۷۹، ص ۲۶۷.

انوار اسماء الله است. ترکیب کننده‌ی شکل‌های مرکب نور است و الله نور آسمان‌ها و زمین می‌باشد.^۱

«بنا بر حدیث نبوی، «خداوند پشت هفتاد هزار حجاب نور و ظلمت پنهان است؛ و اگر آن حجابها برافتد، نگاه پروردگار بر هر که و هرچه افتد، فروغ و درخشندگی و جهش، آن همه را می‌سوزاند». حجابها از نوراند تا ظلمات الهی را مستور دارند و از ظلمت‌اند تا حجاب نور الهی باشند.»^۲

«نور در نظام قانونمند هستی در جلوه‌های گوناگون ظاهر شده و پدیده‌های گوناگون مادی و معنوی را ظاهر می‌سازد و لذا پژوهش در باب نور، در واقع پژوهش در همه‌ی هستی است و شامل همه‌ی برداشتهای بشری می‌شود.

تجلیات نور از جهات مادی، فیزیک و شیمی و از جهات معنوی، ادراکات و مفاهیمی است که از ذات حقیقی جهان شناختی حاصل شده و جنبه‌ی دینی و معنوی یافته و مبنای هدایتی است که بر قلوب و باطن انسانها تجلی کرده و موجبات راهنمایی و هدایت بشری را فراهم می‌سازد.

مراتب آفرینش نور یا تابش آن از ناحیه‌ی قدس حضرت پروردگاری و هدایت آن به سوی جهان هستی، فرشتگان، پیامبران، امامان، اولیای خداوند، بندگان و همه‌ی پدیده‌های هستی را در بر می‌گیرد و به درجه‌ی شایستگی و درک پدیده‌ها از آن می‌رساند و این‌جاست که آورندگان نور همانا فرشتگان هستند که بر قلب و روح پیامبران نازل و آنان را برای امامت و رهبری جوامع انسانی آماده می‌سازند. «... یخرجونهم من الظلمات الی النور...» (آخر آیه‌ی ۲۵۷ از سوره بقره)

و همانا خارج ساختن از تاریکی و رهنمون ساختن به سوی روشنایی، اساس دعوت پیامبران است که موجبات عرفان و شناخت را فراهم ساخته است.

نور، بنیاد عرفان و حکمت مشرق زمین است و چون قرآن مجید حق تعالی را نورحقیقی و مطلق دانسته است، به همین سبب عارفان به نور اهمیت بسیار می‌دهند. در شرح گلشن راز آمده است: «نور به حکم «الله نور السموات والارض» اسمی از اسماء الله و تجلی او به اسم‌الظاهر، در لباس صورتهای جسمانی و روحانی است.»

مشایخ صوفیه گویند: مراد از نور در آیه‌ی بالا نور قلوب عارفان به توحید حق است. «تهانوی» گوید: نور نزد صوفیان به اعتبار ظهور حق فی نفسه، وجود حق است و تمام موجودات مرتبه‌ای از انوار حق می‌باشند.»^۳

۱. جی. سی. کوپر، همان، صص ۳۶۷ و ۳۶۸.

۲. یتیموس بورگهات، هنر مقدس، جلال ستاری، تهران، سروش، ۱۳۷۶، ص ۱۴۵.

۳. جعفر سجادی، فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی، تهران، کتابخانه طهوری، ۱۳۷۸، ص ۷۲.

در سایه‌ی اشراق است که انسان نورانی می‌شود. اشراق یک نیروی فکری است که از طریق تعمق به دست می‌آید و نیل به آن برای هر کس امکان‌پذیر نیست. زردشت به بهترین وجه آن را بیش فکری می‌نامد. زردشت در گاتها به دانش عرفان اشاره و آرزو می‌کند به حکمت الهی نایل شود و می‌آموزاند که نیل به کمال و جاودانی، انسان را به مرحله‌ی اشراق می‌رساند که از طریق آن درک خدا میسر می‌شود.^۱

«لفظ اشراق همان طور که بر عالم محسوس دلالت دارد، بر فروغ بامدادی و لحظه‌ای که در آن سپیده‌ی صبحگاهی در نخستین پرتو خورشید پدیدار می‌آید و بر آسمان معقول جان نیز دلالت دارد، بر آنی که در آن نور مجرد معرفت به پیدایی می‌گراید.»^۲ این اشراق درونی مسلماً در ظاهر فرد نیز تأثیر گذاشته و او را منور می‌سازد که به نمونه‌هایی از آن در ارتباط با پیامبران اشاره شد.

آتش نیز در جایگاه نور به‌عنوان عنصری مقدس مورد توجه بوده و به صورت هاله‌ای مقدس در داستانهای مذهبی و در اطراف سر و بدن مقدسان به کار گرفته می‌شده است. شعله‌ی آتش در این تصاویر به‌عنوان نماد نورانیت اشخاص و مقام الوهیت آنان به کار می‌رفته و در اکثر موارد پشت سر اشخاص مقدس نقش می‌شده است.^۳

در ضمن لازم به تذکر است که در برخورد تمدنها رسیدن به نور و دریافت حقیقت، عامل مشترکی است که البته همه‌ی این تمدنها، سعادت بشری را در راستای درک اصیل‌تر و دقیق‌تر از معنای نور می‌دانند و لذا در ادیان الهی؛ هاله‌ی تقدس نماد این حقیقت‌شناسی است و به علت کاربرد وسیع این نماد در اکثر تمدنهای دینی، هاله‌ی تقدس گفتگویی است نمادین و پایان‌ناپذیر و ریشه‌دار در این تمدنها. به دلیل وسعت بار معنایی و تصویری هاله‌ی تقدس، بخش محدودی از آن در این کتاب آمده و نسخه کامل آن به حول و قوه‌ی الهی در دفتر دیگری ارائه خواهد شد.

۱. داریوش جهانیان، عرفان زردشتی و اشراق (روشن درونی)، ماهنامه فروهر، سال ۲۸، ش ۷ و ۱۲۷۲، صص ۱۴ و ۱۵.

۲. محمد معین، مجموعه مقالات، ج اول، همان، ص ۳۸۳.

۳. داریوش جهانیان، همان، ص ۲۳.

تعریف و مصادیق هاله‌ی تقدس

اگر بخواهیم تعریفی برای هاله‌ی تقدس در نظر بگیریم شاید بتوان آن را به تعبیری چنین معنا نمود: جلوه و ذات پروردگاری در چهره‌ی اشخاص سبب نورانی شدن و قداست آنها شده و فقط با ایمان و اعتقاد قلبی، پرهیزگاری، علم و دانش نصیب فرد می‌شود و فرد از درون به یک اشراق و روشن‌بینی خاصی می‌رسد که همه‌ی آن را در سایه‌ی زحمات بسیار به دست آورده است و این اشراق درونی در چهره‌ی وی نیز ظاهر می‌گردد.

نوری که در چهره‌ی این‌گونه اشخاص مشاهده می‌شود در آثار هنری و در قالب اشکال مختلف قابل رؤیت بوده است: زمانی در شکل دایره، گاهی مربع، مثلث، چند ضلعی و زمانی دیگر در قالب اشکالی که صورت طبیعی و قابل حس دارند از قبیل: خورشید، سرو، گل نیلوفر، گل سرخ و زمانی در قالب نمادهایی که فقط صورت معنایی دارند ولی در ظاهر برای آنها یک شکل را - از جهت تمیز از دیگر نمادها - در نظر گرفته‌اند از قبیل صلیب، چرخ، فروهر و

هر کدام از این نمادها به دلایلی در جایگاه نور قرار گرفته‌اند که لازم به کنکاش و بررسی است. به عنوان مثال دایره می‌تواند در جایگاه خورشید که منبع نورافشانی و یکی از خدایان باستانی ادیان مختلف جهان می‌باشد، قرار گیرد. این هاله‌های نورانی و زرین گاهی اوقات فقط بر گرد سر مشاهده می‌شوند و زمانی دیگر تمام بدن را احاطه می‌کنند که شعله‌هایی برخاسته از بدن را به تصویر می‌کشند. هاله‌ها به دو صورتق صفحه‌ی مسطح و یا رگه‌های مشعشع از نور قابل رؤیت هستند. زمانی در قالب شکل یک درخت ایفای نقش می‌کنند و زمانی دیگر مفهوم یک گل را به بیننده القاء می‌نمایند. به هر حال هر کدام از این نمادها که جایگزین مفهوم نور شده‌اند نیاز به بررسی دارند. علت این که چرا این نماد جایگزین شده است نیز حائز اهمیت است. زیرا هنرمندان فرهیخته و با دانش ما هیچگاه نماد و یا شکلی را بدون درک و بررسی مفهوم آن در آثارشان به کار نمی‌برده‌اند.

معمولاً هنرمندان به طریق رمز، هاله را دور سر، یعنی بخش معنوی انسان نقش کرده‌اند. این نور فوق طبیعی برای قدیسان سعادت‌آفرین است، زیرا گوهر و سرشت بهجت و فرح ازلی است.^۱

در هنر مذهبی، هاله جلوه‌ای از نور است که دور سر شخص ملکوتی یا مقدس قرار می‌گیرد.^۲ هاله نماد نور الهی و نیروی ترکیبی آتش و طلای شمسی یا نیروی الهی

۱. ژان پیر بابار، رمزپردازی آتش، جلال ستاری، تهران، مرکز، ۱۳۷۶، ص ۸۷

2. James Hall, (1993), Dictionary of Subjects and Symbols in Art, John Murray, London, p.144.

است؛ نور ساطع از ناحیه‌ی قدس خداوند، نیروی معنوی و قدرت نور؛ تقدس؛ فر؛ دایره‌ی شکوهمند؛ نبوغ؛ فضیلت؛ صدور قوه‌ی حیاتی موجود در سر؛ نیروی حیاتی فرد و نور متعالی معرفت نیز هست.^۱

یک وجه از درخشش، قدرت خارق العاده و یا به عبارت ساده‌تر نیروی معنوی در نوع اسطوره‌ای آن است. این حقیقت که پیشینیان غالباً ذکاوت را با نور برابر می‌دانستند نیز اشاره به همین موضوع دارد.^۲

«در کهن‌ترین تصویرهای خورشید - خدایان، هاله به صورت قرص ساده یا پرتوهای نوری در می‌آید که از سر آنان ساطع شده‌است. در آغاز، قرص خورشید سراسر بدن و بعدها تنها سر را فرا می‌گرفت. این تکامل، احتمالاً با اهورامزدا در ایران و یا سوریا در هندوستان آغاز شد. در مصر، قرص خورشید بر فراز سر یا بخشی از تاج ظاهر می‌شود و گونه‌ی پرتودار آن ویژه‌ی خدایان خورشید، میترا، آپولو و هلیوس بود که حالت پرتوهای تابنده‌ی نور را داشت و همچنین در تصاویر امپراتورهای روم که خدا انگاشته می‌شدند، به کار می‌رفت.»^۳

«هاله‌ی تقدس اولین بار بر گرد سر میترا مشاهده شد که مظهر نور خورشید است و مربوط به ۳۴ تا ۶۹ پیش از میلاد در نمرودداغ» می‌باشد. پس از آن در طی دورانهای مختلف روند رو به کمال آن را در اشکال دایره‌ای، شعله، آتش فراگیر، محراب و ... می‌بینیم.

کهن‌ترین تصاویر باقی‌مانده‌ی خدایان هندویی با هاله‌ی تقدس، مربوط به سده‌های دوم تا چهارم میلادی است که هاله‌ی تقدس یا به صورت دایره‌ای ساده یا گل نیلوفر در نهایت شکوفندگی است. در متون شمایل‌نگاری هندویی سخن از هاله‌ی تقدس برای همه‌ی خدایان به میان می‌آید. در هند بودایی، چرخ قانون یکی از چندین نمادی است که برای نشان دادن «ساکيامونی» در قدیمی‌ترین و غیر تمثیلی‌ترین صورتش به کار می‌رفت و در آغاز یک قرص خورشید بود.

هاله‌ی تقدس با شعله‌ی متصاعد از بدن انسان، برای نخستین بار بر روی سکه‌ها و تندیس‌های شمال غربی هندوستان (غرب پاکستان) در حدود سده‌های دوم تا سوم میلادی دیده شده است. هاله و شعله‌های متصاعد از بدن به شکلهای مختلف به

۱. جی. سی. کوپر، همان، ص ۳۷۸.

2. J.E.Cirlot, (1971), A Dictionary of Symbols, Routledge, London and New York, p.135.

۳. جیمز هال، فرهنگ نگارهای نمادها در هنر شرق و غرب، رقیه بهزادی، تهران، فرهنگ معاصر، ۱۳۸۰، ص ۲۲۱.

۴. رمان آپریشن، هنر ایران در دوران پارتی و ساسانی، بهرام فرووشی، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۷۰، ص ۶۷.

صورت یکی از جنبه‌های مختلف بودا و «بودیساتواها» درآمد و این امر در جایی بود که هند بودایی نفوذ کرده بود.

اگرچه «جیمز هال» معتقد است که هاله‌ی تقدس برای اولین بار در هنر مسیحیان در حدود سده‌ی پنجم میلادی ظاهر گشته است و این زمان درست مقارن با امپراتوری در حال انحطاط روم غربی بوده که کلیسا با اتخاذ بسیاری از عناوین امپراتوری روم، مسیح را به صورت سلطانی نمادین و فرمانروایی بسیار نیرومند اعتلا بخشیده بود، ولی با توجه به بررسی‌های انجام شده، قدیمی‌ترین نمونه هاله‌ی تقدس در هنر مسیحیان مربوط به اواخر سده‌ی سوم میلادی و از یک آرامگاه کوچک مسیحی در زیر کلیسای «سان پیترو» در رم می‌باشد که کاملاً ویژگی‌های مهرپرستی در آن مشاهده می‌شود و به همان ترتیب که عیسویت جایگزین پرستش خورشید - خدا شد، کلیساهایی نیز بر روی معابد میتراپی ساخته شد.^۱

«کاربرد هاله در مسیحیت، ابتدا مختص به سه شخصیت تثلیث و فرشتگان بود، اما به تدریج برای حواریون، قدیسان و دیگران نیز به کار رفت. هاله‌ی نور در شرق به عنوان نماد قدرت هم به کار می‌رفت.

هاله‌ی تقدس در نقاشی‌های سده‌های میانه به ویژه قرن چهاردهم میلادی به صورت بشقاب پهنی از طلا نشان داده می‌شد که نام شخص نیز بر گرد آن نوشته شده بود. اولین هنرمندان رنسانس، آن را به یک حلقه‌ی ساده محدود کردند که به صورت ژرف نمایی نشان داده شد، اما هاله‌ی نور مورد بی‌توجهی قرار گرفت و پس از رنسانس به ندرت به کار رفت.

هاله‌ی نور چندین شکل دارد. هاله‌ی صلیبی، عموماً نماد مسیح است اما در برخی از تمثال‌های تثلیث در بالای سر سه شخص نیز قرار می‌گیرد. هاله‌ی مثلثی که نماد تثلیث است به «پدر - خدا» تعلق داشت. برای افرادی که در زمان ایجاد اثر هنری در قید حیات بودند از جمله پاپها، راهبان و سازندگان کلیسا، معمولاً از هاله‌ی مربعی استفاده می‌شد. شش ضلعی مظهر قدیسان یا نماد تمامیت ربانی است، یعنی سه ضلع آن تثلیث و ضلع چهارم تمامیت را نشان می‌دهد و هاله‌ی شش گوشه مظهر فضایل اصلی است و هاله‌ی هشت گوشه به فضایل شخصیت یافته دلالت دارد. هاله‌ی دایره‌ای در مسیحیت، مخصوص مریم عذرا، فرشتگان و قدیس‌هاست.^۲

۱. جیمز هال، همان، صص ۲۲۱ و ۲۲۲.

۲. همان، ص ۲۲۲ و جی. سی. کوپر، همان، ص ۲۷۸ و James Hall, ibid, p. 144.

«در میان اشکال دایره، تشعشعی نورانی نیز مشاهده می‌شود که به صورت شعله‌هایی از بدن متصاعد می‌گردد و دلالت بر الوهیت دارد. در هنر هندی مربوط به سده‌های دوم تا چهارم میلادی، تصاویر مقدس به‌ویژه به صورت گروهی، در طاقی شعله‌دار که از فراز دو ستون زیانه می‌کشد، قرار داده شده‌اند. حلقه‌ی شعله‌های پیرامون شیوا در حال رقصیدن، به روشهای گوناگون تعبیر شده است: یکی به‌عنوان نماد نور و حقیقت و نیروی حکمت الهی ناشی از خداوند که به شعله‌های درخشانی شباهت دارد و دیگری شعله‌های درخشان نوک‌دار، نشان‌دهنده‌ی برگ درخت انجیر هندی یا درخت بودهی بودایی است.

در هنر عیسوی، تصویرهای عبادی مریم عذرا و عیسی و تجلی عیسی، غالباً در درون این شعله‌های درخشان تصویر شده‌اند.

از دیگر اشکالی که می‌توان به آن اشاره نمود، شعله‌هایی است که شخص مقدس را در بر می‌گیرد و به شکل بادام است و از زمان هنر کهن مسیحی، گاهی بدن عیسی را در هنگام صعود به آسمان در بر می‌گیرد. در آغاز، نشانه‌ی ابری بود که در آن، عیسی به آسمان رفت و به تدریج ویژگی هاله‌ی تقدس را به خود گرفت. گاه پیرامون عیسی را در تجلی او و نیز مریم عذرا را در هنگام صعود گرفته است.^۱

هاله‌های نورانی دارای رنگهای متفاوتی نیز می‌باشند که عبارت است از طلایی، آبی، زرد یا رنگین کمانی. هاله‌ی بودا معمولاً به رنگ قرمز می‌باشد. هاله‌ی آبی مختص ژوپیتر و آپولون است^۲ و هاله‌ی طلایی تقریباً برای تمام پیامبران به‌ویژه حضرت رسول به کار می‌رود.

۱. جیمز هال، همان، صص ۲۱۹ و ۲۲۰ و James Hall, ibid, p.98.

۲. جی. سی. کوپر، همان، ص ۳۷۹.